

V

Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

Consell de
Mallorca

■ Vicepresidència de
Cultura, Patrimoni i Esports

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

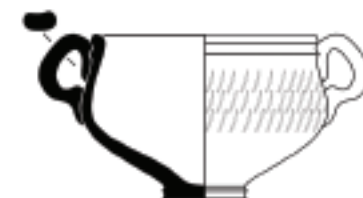
EDICIONS DOCUMENTA BALEAR

V Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

V

Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Palma, 28 a 30 de setembre, 2012)

2013

Consell de
Mallorca

Vicepresidència de
Cultura, Patrimoni i Esports

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell Perelló

Edita:

Edicions Documenta Balear

ISBN:

978-84-154327-6-0

Dipòsit legal

D.L. PM-1126-2013

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Palma, 28 a 30 de setembre, 2012) / [Coordinació Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell Perelló]- 360 p. ; 21x21 cm.
ISBN 978-84-154327-6-0

Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell

1. Arqueologia – Mallorca – Congressos
902(460.32)

SUMARI

REDESCOBRINT CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). RESULTATS DE LA 6ª CAMPANYA D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES.....	15	SES PAÏSSES DE LILLIU: CONSOLIDACIÓ I EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGIQUES 50 ANYS DESPRÉS.....	89
Pau Sureda, Maria Bofill, Edgard Camarós, Marián Cueto, Xavier Gonzalo, Dioscórides Marín, Alba Masclans, Adriana Molina, Esteban Álvarez		Bernat Burgaya, Jordi Hernández-Gash, Margalida Munar, Antoni Puig	
PRODUCCIÓ CERÀMICA A LES PITIÜSES A INICIS DEL II MIL·LENI BC: LA COVA DES RIUETS (FORMENTERA).....	25	14ª CAMPANYA D'EXCAVACIONS A SON FORNÉS (MONTUÏRI, ANY 2011): EL SANTUARI 2.....	101
Ricard Marlasca Martín, Josep M. López Garí, Màrius Vendrell, Lorena Merino		Paula M. Amengual, Albert Forés Gómez, Lara Gelabert Batllori, Sylvia Gili, Jordi Hernández-Gasch, Vicente Lull, Rafael Micó, Cristina Rihuete, Roberto Risch	
L'EXPLOTACIÓ DELS RECURSOS ANIMALS A LES PITIÜSES A INICIS DEL SEGON MIL·LENNI CAL BC: UN TRET DIFERENCIAL?.....	35	EL SANTUARIO DE CALESCOVES (ALAIOR, MENORCA): LA COVA DELS JURATS O ESSLÉSIA.....	109
Josep Maria López Garí, Ricard Marlasca Martín, Miguel McMinn Grivé, Damià Ramis Bernad		Margarita Orfila, Giulia Baratta, Marc Mayer	
ES BARRANC DE SA TRAMUNTANA, UN YACIMIENTO PREHISTÓRICO EN LA COSTA NORTE DE MENORCA.....	43	ESTUDIO DE LAS ÁNFORAS DE LA ÁFRICA BIZACENA LOCALIZADAS EN EL FONDO SUBACUÁTICO DEL PUERTO DE SANITJA (MENORCA).....	119
María Isidro, Fernando Contreras		Fernando Contreras Rodrigo, Antonio J. Talavera Montes, Pere Massó Bachpol	
RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE ENTRE ILLES: EL CAS DELS JACIMENTS DE SA FERRADURA (MANACOR) I CALA MORELL (CIUTADELLA).....	51	ESTUDIO DE LOS MATERIALES PROCEDENTES DE LA NECRÓPOLIS ALTO IMPERIAL DE CAN CORRÓ O DEL MATADERO, DE POLLENTIA (ALCUDIA, MALLORCA).....	127
Montserrat Anglada, Antoni Ferrer, Damià Ramis, Magdalena Salas		Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés, Margarita Orfila Pons, Antonio Arribas Palau †	
LOS ASENTAMIENTOS COSTEROS DE MENORCA: EL CASO DE ES CASTELLET (CALESCOVES, ALAIOR).....	59	LA TROBALLA D'UNA ÀREA DE NECRÒPOLIS ROMANA AL SUBSÒL DE LES ANTIGUES CASES DE CAN RAMIS A ALCÚDIA.....	135
Elena Sánchez López, Mario Gutiérrez Rodríguez, Margarita Orfila Pons		Miquel Àngel Sastre Vanrell, Francisca Cardona López	
CONTAMINACIONS DEGUDES A L'ENTERRAMENT I LA GESTIÓ DE CERÀMIQUES PREHISTÒRIQUES DE MALLORCA (c. 1750-50 aC).....	69	UN MODEL 3D PER A LA CIUTAT ROMANA DE POLLENTIA: ARQUITECTURA, TOPOGRAFIA I GEOGRAFIA.....	143
Daniel Albero Santacreu		Bartomeu Vallori Márquez, Miguel Àngel Cau Ontiveros	
ANÁLISIS ESTRATIGRÁFICO DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA EN LA NAVETA ALEMANY 2010-2011.....	79	EL JACIMENT ROMÀ DE SON ESPASES: L'ORGANITZACIÓ DE LES ESTRUCTURES.....	149
Maria Calderón, Emmanuelle Gloaguen, Daniel Albero, Emili Garcia, Manuel Calvo		M. M. Estarellas Ordinas, J. Merino Santisteban, F. Torres Orell	

LA CERÀMICA DELS HORITZONS FUNDACIONALS DEL LLOC ITÀLIC DE SON ESPASES, PALMA (MALLORCA).....	155	PRIMAVERA DE 1230: ANDALUSINS REFUGIATS A LA SERRA DE LLEVANT (MALLORCA).....	229
Albert López Mullor, Albert Martín Menéndez, Maria Magdalena Estarellas, Josep Merino, Francisca Torres		Miquel Barceló, Helena Kirchner, Mateu Riera Rullan	
ELS PRIMERS ROMANS DE PALMA.....	167	L'ENTORN ARQUEOLÒGIC D'ALMALLUTX, UNA PROJECCIÓ A ESCALA DE LA SEQUÈNCIA D'OCUPACIÓ HUMANA DE L'ILLA DE MALLORCA. PRESENTACIÓ I PERSPECTIVES DE FUTUR.....	241
Francisca Torres Orell, Francisca Cardona López		Jaume Deyà Miró, Pablo Galera Pérez	
LA PRODUCCIÓN DE VINO EN LA ZONA CENTRAL DE IBIZA DURANTE LA ANTIGÜEDAD.....	173	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE TORREPETXINA (CIUTADELLA, MENORCA).....	249
Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarri		Helena Kirchner	
LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD. DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES SUBSIDIÀRIES DE LES OBRES DE MILLORA DE LES CARRETERES MA-4032 I MA-4034 DE SON SERVERA-MALLORCA.....	181	ESTUDI DE LES CERÀMIQUES ISLÀMIQUES TROBADES A L'ESTACIÓ ARQUEOLÒGICA DE CORNIA (Maó, Menorca).....	255
Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Luis Plantalamor Massanet, Jaume Sastre Moll	
APROXIMACIÓN AL ESTUDIO DE LA CIUDAD ROMANA DE SANISERA (SANITJA – MENORCA).....	189	INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA EN EL PECIO DE BOTAFOCH, SUBSIDIARIA DEL PROYECTO DE EXPLANA Y MUELLES COMERCIALES AL ABRIGO DEL DIQUE BOTAFOCH EN EL PUERTO DE EIVISSA (FASE DESROLLADA ENTRE EL 15 DE NOVIEMBRE DE 2011 Y EL 20 DE ENERO DE 2012).....	267
Cristina Bravo Asensio, Fernando Contreras Rodrigo		Sebastià Munar Llabrés, Josué Mata Mora	
CERÁMICA DE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA DE LA CIUDAD ROMANA DE SANISERA (PORT DE SANITJA, MENORCA).....	199	ARQUEOLOGIA CONCENTRACIONÀRIA A MALLORCA: EL CAMPAMENT DELS SOLDATS.....	275
Tatiana Valente, Fernando Contreras		Antoni Puig Palerm, Tomàs Suau Mayol	
ESTUDIO BIOARQUEOLÓGICO DE LAS NECRÓPOLIS DE SANISERA (SANITJA –MENORCA).....	205	RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLOGÍA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	283
Georgina Pacheco, Carmen Olivares, Jo Hurts, Fernando Contreras		María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad	
GESTES, RITUALS FUNERARIS I ANÀLISI ANTROPOLÒGICA DELS ENTERRAMENTS DE L'ÀMBIT LATERAL SUD DEL BAPTISTERI I DE L'ÀMBIT A DEL SECTOR SUD DEL CONJUNT PALEOCRISTIÀ DE SON PERETÒ (MANACOR).....	213	RESULTADOS PRELIMINARES DE LAS EXCAVACIONES Y DEL CONTROL ARQUEOLÓGICO DE LAS FASES B y C EN EL BALUARD DEL PRÍNCIP DE PALMA DE MALLORCA.....	291
Llorenç Alapont, Magdalena Sastre, Rotger Leal		Antonia Martínez Ortega, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad, Mª José Rivas Antequera, Mª Magdalena Riera Frau	
PERVIVENCIA DE LA COMUNIDAD JUDÍA EN LAS BALEARES DURANTE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA.....	223	SEGURIDAD EN EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS.....	303
José Miguel Rosselló Esteve		Javier Sáenz Garcés	

PLANIMETRÍA EN “ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ”. LA REANUDACIÓN DE UNA COOPERACIÓN.....	311
Christoph Rinne, Bartomeu Salvà i Simonet	
LA DOCUMENTACIÓ GRÀFICA AL PROJECTE DE RECUPERACIÓ, CONSOLIDACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL MONESTIR BIZANTÍ DE L'ILLA DE CABRERA.....	315
Josep Maria Puche	
ESTRATÈGIES DE CONSOLIDACIÓ, RESTAURACIÓ I ADEQUACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC. EL CAS DEL JACIMENT DELS CLOSOS DE CAN GAIÀ (2003-2012).....	325
David Javaloyas, Joan Fornés, Llorenç Oliver	
PRIMERES ACTUACIONS AL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DEL PUIG FIGUER (ARTÀ).....	333
Magdalena Sastre, David Javaloyas, Emmanuelle Gloaquen	
ARQUEOLOGIA I PATRIMONI A SANTANYÍ.....	341
Nuria Martínez Rengel	
EL FONS ARQUEOLÒGIC DEL MUSEU DE MALLORCA. GESTIÓ DEL MOVIMENT 2008-2012.....	345
Rosa Maria Aguiló Fiol, Joana Maria Palou i Sampol	
ARQUEODIGITAL.COM EN LA DIFUSIÓN DEL PATRIMONIO HISTÓRICO-ARQUEOLÓGICO DE LA ISLA DE MALLORCA.....	351
Maria Szatkowska, Eneko González San Juan	
PROPOSTA DE METODOLOGIA PER A L'ELABORACIÓ DE VALORACIONS ECONÒMIQUES SOBRE EL PATRIMONI HISTÒRIC.....	355
Joana Maria Gual	

PRESENTACIÓ

És una satisfacció poder oferir aquesta publicació amb els articles de les feines presentades a les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears celebrades a Palma durant els dies 28 i 29 de setembre de 2012.

Amb el llibre que tenen a les seves mans torna a quedar demostrada l'excel·lent trajectòria que estan experimentant les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears organitzades, principalment, per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Cal recordar que a les primeres Jornades celebrades l'any 2006 a Manacor, es varen presentar 12 xerrades, totes elles amb temàtiques força variades però sempre dins de l'àmbit mallorquí, i que l'any 2009, el Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca va voler col·laborar amb aquella iniciativa publicant aquells 12 treballs.

Aquella bona embranzida inicial va seguir donant fruita a les jornades de 2007 fetes a Felanitx, de 2008 a Maó, i de 2010 a Eivissa, passant a ser una reunió no només de temes de Mallorca, sinó de totes les Illes Balears. Totes aquelles jornades varen ser un èxit de participació i d'organització, i també varen poder arribar a ser convenientment publicades. Tot plegat va fer que s'anés consolidant aquell lloc de trobada, actualment bianual, pels professionals que treballen en temes relacionats amb l'arqueologia de les nostres illes. La mostra més evident de tals afirmacions és que a les jornades de l'any passat es varen arribar a presentar 44 xerrades on s'exposaren treballs vinculats a les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera i Cabrera.

El Consell de Mallorca, òrgan competent en matèria arqueològica, no podia deixar de col·laborar en un

esdeveniment tan significat celebrat a la nostra illa, i és per això que també ha volgut finançar completament el present exemplar de les *Actes V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*.

Els articles aquí publicats són una molt completa representació del que és avui l'arqueologia de les Illes Balears. La seva reduïda extensió acompanyada d'un nombre abundant d'il·lustracions fan que el seu interès no quedi únicament centrat en el món científic, sinó també per a tota aquella persona aficionada a l'arqueologia i, fins i tot, per al públic en general.

Joan Rotger Seguí

Vicepresident de Cultura, Patrimoni i Esports
del Consell de Mallorca

PRÒLEG

La publicació que tenen entre mans ha estat possible gràcies a la feina, majoritàriament desinteressada, de moltes persones que estimen l'arqueologia de les nostres illes. Pens que hauria de ser un deure per a tots els que treballam en el gremi, sovint gràcies només a diners públics, el retornar a la societat allò que se'ns ha pagat. Amb aquesta publicació crec que s'assoleix dita empresa d'una manera extensa donat que està composta per articles de síntesi, poc extensos i molt ben il·lustrats, que clouen en un producte apte i atractiu per a tota mena de lectors.

Un dels principals objectius de les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, ja des de la seva primera edició, era aconseguir un lloc comú on els professionals de l'arqueologia que fan feina a les illes Balears poguessin donar a conèixer els seus treballs més recents. Així, tots els articles presentats tenen dos elements comuns, per una banda estan relacionats amb l'arqueologia, i per l'altra el seu marc geogràfic està centrat a les illes Balears.

Les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, celebrades a Palma entre els dies 28 i 29 de setembre de 2012, varen ser un èxit tant de participació com de públic. També ho varen ser en tot allò relacionat amb la seva organització, i aquí cal recordar i agrair les excel·lents tasques realitzades pels coordinadors Antonia Martínez, Jaume Cardell i Antoni Planas.

També vull donar les gràcies a la Societat Arqueològica Lul·liana i al Consell de Mallorca per la bona predisposició que varen tenir, i també com pels mitjans humans i materials que ens varen facilitar.

En aquelles jornades, promocionades per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en

Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, es varen arribar a presentar 44 comunicacions signades per un total de 90 investigadors. A més, tant a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana, com a la del Consell de Mallorca, a l'edifici de la Misericòrdia, sovint es va arribar al centenar d'oients. És per això que crec que hem d'estar molt contents i orgullosos d'haver pogut tirar endavant la publicació de les actes d'un esdeveniment com aquell.

Pens que mai no s'havia aconseguit reunir un nombre tan elevat dels professionals que ens dedicam a l'arqueologia de les Balears. Tampoc mai s'havien presentat treballs de pràcticament tots els principals projectes que estan en marxa. Però tampoc no vull oblidar aquelles contribucions de feines més modestes que sovint han anat passant completament desapercebudes i oblidades, i de les quals estic convençut que també són cabdals per poder conèixer certs detalls del món arqueològic que d'una altra manera es podien arribar a perdre per sempre.

També ha estat una satisfacció veure que es publiquen treballs sobre alguns jaciments que romanien inèdits o dels quals feia anys que no se sabia res més que el que sortia a la premsa.

Una altra qüestió que ha quedat ben il·lustrada en aquest volum són els fruits de les demandes, entre d'altres, d'una gran part del col·lectiu d'arqueòlegs que feien feina l'any 2008 a Mallorca. Llavors es va demanar una millora en la concepció dels espais i infraestructures del Museu de Mallorca. Per tant, ens alegrem molt de la important millora dels magatzems de dit Museu presentats en aquest tom, una reivindicació a la qual no hem deixat de dedicar esforços i per la qual hem patit i seguim patint molts mals de cap.

En aquest sentit, esperem que prest se'ns torni a fer cas i no es continuï demanant malbaratar diners públics i privats per a siglar els materials arqueològics d'una manera irracional i gens pràctica.

En aquest volum es troben treballs centrats en labors o investigacions fetes a les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera i Cabrera, o del conjunt d'algunes o de totes elles. Dues terceres parts dels autors són originaris de les nostres illes, però volem destacar que una tercera part són investigadors de la resta de l'Estat o fins i tot de l'estranger.

La majoria dels articles estan fets per arqueòlegs, però també n'hi ha d'elaborats per historiadors, historiadors de l'art, epigrafistes, filòlegs, antropòlegs, biòlegs, geòlegs, museòlegs i restauradors. Són per tant un bon exemple de la pluridisciplinarietat que està assolint l'arqueologia, i també una bona mostra del seu de cada cop més important paper en la societat i en el món científic del segle XXI.

Em plau encara més poder presentar aquest volum en els moments terribles que el país està vivint. Certament no tinc dubtes sobre el fet que s'havien de practicar retallades en aquell model de desenvolupament irracional basat en el crèdit d'uns doblers que no teníem i que haurem de seguir pagant durant molts d'anys. Se'ns dubte hi ha despeses molt més prioritàries que allò que es pugui gastar relacionat amb el món l'arqueologia. Indubtablement la sanitat, l'educació i el benestar social han d'estar al davant d'aquest desemborsament. Però no s'hauria de deixar l'arqueologia al darrera de tot, perquè és un dels pilars per poder seguir adquirint nous coneixements de la nostra història que hauran de servir per educar millor les futures generacions. A més, i n'estic ben convençut, l'arqueologia hauria d'arribar a ser el motor per posar en valor un bon grapat de monuments que serveixin com a reclam turístic, i és que en aquest sentit jaciments de primer ordre no ens en falten.

Per tot plegat, crec que ha estat un gran encert de la Vicepresidència de Cultura, Patrimoni i Esports del Consell de Mallorca haver finançat aquesta publicació, una acció que volem reconèixer i agrair, especialment a la directora insular de Cultura i Patrimoni, Catalina Sureda, i al vicepresident de Cultura, Patrimoni i Esports, Joan Rotger.

No voldria acabar sense manifestar que em sembla evident que la publicació de les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears es caracteritza per ser un volum molt complet que crec que serà una fita a tenir en compte per al món de l'arqueologia balear.

Mateu Riera Rullan

President de la Secció d'Arqueologia del
Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes
Balears.

SES PAÏSSES DE LILLIU: CONSOLIDACIÓ I EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGIQUES 50 ANYS DESPRÉS

Bernat Burgaya
Jordi Hernández-Gasch
Margalida Munar
Antoni Puig

La intervenció que aquí presentam afecta les zones excavades per Giovanni Lilliu (1914-2012), més concretament les que el primer excavador de Ses Païsses va anomenar Habitacions 6, 8, 9 i 11, que en la nova terminologia adoptada des de l'any 1999 passaren a ser Recintes 6, 8, 9 i 11 (Aramburu-Zabala, Hernández-Gasch 2005) (Fig. 1). Aquesta intervenció es va realitzar, en dues fases, durant l'hivern de 2012 i va tenir una durada de tres mesos. La primera fase va ser finançada pel Ministeri d'Agricultura, Alimentació i Medi ambient a través d'un 1% cultural derivat de la construcció d'una bassa de reg de reaprofitament d'aigües residuals efectuada en el municipi d'Artà, obra executada per l'empresa TRAGSA. La segona fase va córrer a càrrec de la Regidoria de Turisme de l'Ajuntament d'Artà.

Restauració dels Recintes 6, 8, 9 i 11

Abans d'iniciar les tasques de restauració es va fer una recerca de la informació existent sobre els processos d'excavació, tant en forma de publicacions com de fotografies inèdites generades per G. Lilliu.

Seguidament es va procedir a una exhaustiva recerca de documentació fotogràfica de les zones a intervenir produïda per fotògrafs que van treballar en les mateixes dates d'excavació o en d'altres properes, ja que aquestes eren essencials per a la restauració i restitució d'elements desplaçats o desapareguts en l'actualitat. Així, es van poder localitzar fons documentals procedents dels arxius fotogràfics del Sr. Andreu Muntaner i del Sr. Pere Sancho (Fig. 2 i 3).

La següent fase, realitzada ja en camp, va consistir en la localització de la situació de les imatges, així com dels elements originals, alguns dels quals havien sofert canvis des de la presa de les fotografies fins a l'actualitat. Una vegada localitzades les estructures i després d'emprar tota la documentació fotogràfica de què es disposava, es va veure la

necessitat de documentar les antigues restauracions sofertes pel monument durant els darrers cinquanta anys. Algunes es veien de manera clara, ja que tota pedra no original portava un punt realitzat en pintura vermella, la qual cosa va facilitar considerablement la seva identificació (Fig. 4).

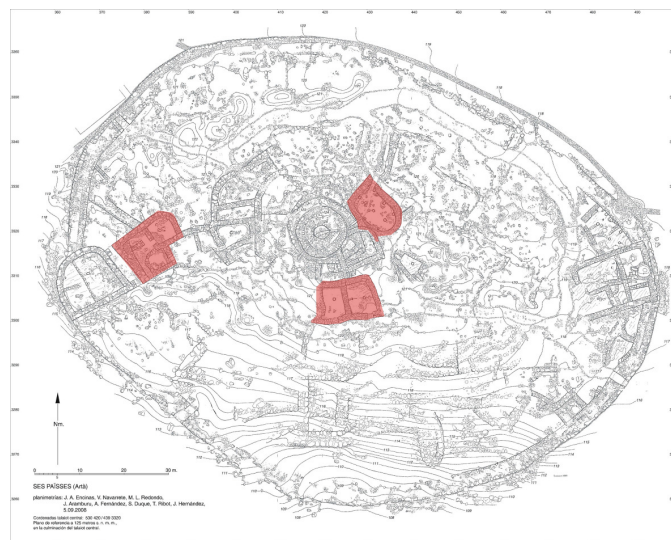

Fig. 1: Plànol de situació dels recintes restaurats en aquesta intervenció a partir de la topografia d'Aramburu-Zabala *et alii* (Aramburu-Zabala 2010). D'esquerra a dreta i de dalt a baix: R11, R6, R8 i R9.

Criteris de la intervenció de restauració i feines realitzades

A nivell visual, s'havia de respectar al màxim el caràcter del jaciment i també es va decidir respectar i aprendre de les antigues restauracions realitzades a les estructures, ja que a hores d'ara estaven integrades perfectament en tot el conjunt.

Fig. 2. Fotografia de R11 presa als anys 60 (Arxiu Andreu Muntaner).

Fig. 3. Fotografia de R11 presa possiblement durant la dècada dels 70 (Arxiu Pere Sancho).

Aquestes intervencions havien estat mínimes i la majoria només consistien en la consolidació estàtica de les primeres filades, si bé també és cert que moltes havien estat realitzades amb ciment pòrtland o amb l'anomenat ciment mallorquí (de to rogenc). Seguint els criteris actuals de restauració a jaciments arqueològics es van utilitzar morters hidràulics de calç.

Fig. 4. Identificació de les antigues intervencions de restauració a R11.

Consolidació de murs

A la intervenció de l'any 2012 es va procedir a consolidar estàticament amb morter de calç les primeres filades de les crestes de tots els murs, tant perimetrals com de separació interna. En casos puntuals, on els murs gaudien d'una altura propera als dos metres (paraments nord de R8 i R9), es van segellar amb el mateix morter la totalitat de les crestes per impedir filtracions d'aigua. Els fonaments de murs que havien desaparegut o es trobaven molt malmesos (mur est de R11) es van reconstruir amb pedres i morter de calç (Fig. 5).

De totes maneres, el segellat dels murs es va realitzar sota nivell, deixant un espai per reomplir amb terra el més argilosa possible (no orgànica) i pedres per tal de conservar l'estètica del conjunt i integrar-lo en l'alzinar, del qual el jaciment arqueològic forma part. Val a dir que aquest acabament reclama una tasca de manteniment i control de les herbes que puguin créixer al llarg del temps.

Criteris de diferenciació de les zones restaurades

El fet de tractar-se d'estructures realitzades en pedra en sec, amb escassa utilització de terra a l'interior dels murs, provoca que tota intervenció de consolidació amb morter de calç quedi ja fàcilment diferenciada de la resta del parament. De totes maneres, això no identifica les pedres originals de les afegides durant el procés de consolidació. Amb aquesta finalitat s'ha posat a prova un sistema molt poc visible i, per tant, no gaire molest per al visitant, que consisteix en la col·locació de petites tesselles enganxades amb una resina bicomponent de tipus epoxídica. Dites tesselles mesuren 0,5 centímetres de costat i tenen un to verdós que s'integra bé en el conjunt. Se situen sempre a la part baixa dreta de la pedra (Fig. 6).

Fig. 5. Fonaments d'un dels murs de R11. A la part dreta de la fotografia s'aprecien uns fonaments realitzats en una antiga restauració, que no s'ha desmuntat, atesa la fragilitat del mur que hi descansa a sobre i de les grans dimensions dels seus blocs.

Restitució d'elements no muraris

De banda dels murs, s'han restituit les columnes exemptes i les pilastres adossades als murs perimetrals que es trobaven totalment o parcialment desaparegudes o desplaçades del seu lloc original (Fig. 7).

Gràcies a la documentació fotogràfica tant del moment d'excavació com d'anys immediatament posteriors (Fig. 2 i 3) s'ha aconseguit, de manera força fidedigne, arribar a conèixer la seva posició original, identificant els tambors dispersos o col·locats erròniament en antigues restauracions. Així, a R6 es

va poder identificar un tambor de columna que havia estat col·locat de forma totalment incorrecte respecte de com s'havia trobat en el moment de l'excavació. Al mateix temps, i també a mode d'exemple, a la mateixa habitació es va identificar una columna adossada a un dels murs perimetrals que en una antiga restauració havia quedat totalment emmascarada per un reforç parietal realitzat amb pedres de petites dimensions.

Fig. 6. Tesselles de diferenciació col·locades sempre a la part inferior dreta de la pedra.

Fig. 7. Localització i restitució de les columnes i pilastres perimetrals de R11 (fletxa verda) i columnes inserides en els murs posteriors (fletxa blava).

D'altra banda, a R9 es va col·locar la part superior de la columna central, un monòlit de grans dimensions fragmentat i caigut durant els darrers vint anys (Fig. 8). Per tal d'evitar el seu lliscament, es va assegurar la pedra amb una espiga d'acer inoxidable i resina epoxídica col·locada en el seu interior. Aquesta intervenció es va poder realitzar gràcies a l'ajut i el suport de la Brigada de Patrimoni del Consell Insular de Mallorca.

Fig. 8. Columna central de R9 una vegada units els diferents fragments.

Consolidació dels elements trobats en els interiors dels recintes

Abans d'iniciar la intervenció, en els edificis excavats per G. Lilliu ja no es veien molts dels elements que havien estat localitzats en els seus interiors. L'actual projecte també perseguia consolidar al màxim aquests elements per tal d'enriquir les visites i poder explicar millor l'ús dels espais.

És per aquest motiu que es va reconstruir una llar de foc (R8) (Fig. 9), documentada per l'arqueòleg sard i desapareguda posteriorment, i que es van deixar a vista tots els enllosats localitzats a R6, R9 i R11 (Fig. 7). D'altres elements apareguts

durant les tasques d'excavació, com un petit dipòsit d'aigua (R11) (Fig. 10), també va ser consolidats.

Fig. 9. Consolidació de la llar de foc, totalment perduda, de R8 amb una estructura subsidiària, interpretada com a escudeller.

Fig. 10. Consolidació d'un petit dipòsit d'aigua a R11.

Excavació dels Recintes 6, 9 i 11

La intervenció de consolidació i adequació de les restes ha permès posar de relleu la potencialitat estratigràfica d'uns recintes, la estratigrafia dels quals es donava per esgotada, i aportar, mitjançant la seva excavació, noves i decisives informacions sobre les característiques i les evolucions arquitectòniques dels edificis i de les seves estructures

internes, i també sobre les seves cronologies i funcionalitats.

A R8 no es va intervenir a nivell d'excavació, excepte pel que fa a l'anivellament del sòl efectuada en una franja de 80 cm al costat dels murs perimetrals, la qual va proporcionar materials arqueològics possiblement d'un nivell d'ús. Sens dubte, i a tenor de la diferència de cota respecte de la casa adjacent (R9), R8 conserva potencial sedimentari, que molt probablement correspongui ja als nivells d'ús i trespòl de l'estança. Per defora R8 i durant les tasques de remuntatge del mur sud o de façana, es va excavar un sediment recolzat al seu parament extern, l'origen de la formació del qual no s'ha pogut determinar. La restitució de la llar de foc (Fig. 9), va implicar el rebaix del sediment adjacent a l'escudeller, sediment que semblava inalterat i que, en qualsevol cas, se situaria per sota de la foganya desapareguda.

El Recinte 6 (Sala Hipòstila)

En aquest edifici s'han pogut excavar els últims nivells d'enderroc i d'ús, que G. Lilliu no va esgotar, en bona mesura perquè va localitzar en dos punts diferents la roca de base i un enllosat, la qual cosa possiblement el va fer considerar que havia arribat en tot el recinte al nivell de circulació original.

Pel que fa als nivells d'ús, es va distingir el material esclafat i pla que es localitzava a una mateixa cota del paquet sedimentari que semblava constituir un hipotètic pis de terra batuda. Tanmateix, el material esclafat resultà escassíssim i, de fet, existien molts materials a diferent cota dins el paquet sedimentari, els quals van ser coordinats. Aquest nivell segurament s'ha de considerar com a acumulació sobre pis, més que no com a pis pròpiament dit. El trespòl el constitueixen, en realitat, la base de roca retallada a la banda occidental i l'enllosat ja detectat per Lilliu a la banda oriental, prop de l'entrada. Associats a l'ús de la plataforma descoberta es van trobar dos estrats que contenien cendres.

A nivell estructural s'ha documentat una plataforma (Fig. 11), una banqueta i un petit dipòsit d'aigua, a més de restes d'enllosats a dos punts diferents de l'edifici, que combinats amb el retall i anivellament de la roca de base, constituïen, com s'ha dit, el trespòl. També s'ha descobert una fornícula tapiada que havia passat desapercebuda fins a la data (Fig. 12). Es troba en el mur sud-oest, a la part superior

esquerra respecte de la petita porta que a través d'un passadís cobert connecta R6 amb el corredor que creua per la base el talaiot (Fig. 1). Tots aquests elements semblen respondre a la fase constructiva de la sala hipòstila. En canvi, damunt del nivell d'enderroc, es va documentar una estructura de planta rectangular, amb algunes lloses clavades verticalment i una llosa plana en el fons, de funcionalitat indeterminada. Estava reblerta per un sediment molt similar al de l'enderroc.

Fig. 11. Plataforma de R6.

A nivell de materials mobles cal destacar la presència d'un molí de mà *in situ* i de 4 fragments més identificats en el nivell d'ús, a part de 4 fragments més recuperats en els nivells d'enderroc. L'arqueòleg sard ja havia relatat l'existència d'una gran quantitat de molins en aquest espai (Lilliu, Schubart 1968: 161-163).

Entre el material ceràmic del nivell d'ús i fins i tot de l'enderroc excavat no es troba cap importació i, en canvi, existeixen ceràmiques que, per forma i pasta, poden classificar-se clarament com a talaiòtiques, mentre que d'altres són clarament d'època baleàrica o postalaiòtica. És per això que, de manera preliminar, el darrer ús i l'abandonament del recinte es poden datar del voltant de l'any 500 a.n.e. Aquesta datació concorda amb la que va establir el nostre predecessor, qui situava el nivell de fons excavat damunt l'enllosat en el seu Talaiòtic II (VIII-VI a.n.e.) (Lilliu, Schubart 1968: 161-163). A la revisió, feta per Aramburu-

Zabala, dels materials de Ses Païsses del fons del Museu de Mallorca es va localitzar una sèrie de caixes amb la indicacions que remeten al nivell de base de l'edifici, les quals contenen en exclusiva ceràmica a mà. Alguns dels fragments presenten desgredant vegetal (Aramburu-Zabala i Hernández-Gasch 2005: I- 26).

No s'ha excavat cap estrat susceptible de datar l'edifici, que per la connexió que manté amb el talaiot, la seqüència murària que suporta (refacció de R6 inclosa, de banda de sostenir en part R1) i la data d'abandonament, pertany a la fase talaiòtica del jaciment, com ja havien considerat Lilliu i Schubart.

Fig. 12. Fornícula localitzada a R6 entre una pilastra adossada i la porta d'accés al corredor que travessa el talaiot.

El fet que aquest àmbit hagi proporcionada una quantitat important de molins de mà pot ser indicatiu d'un ús comunitari de tipus econòmic del recinte, potser relacionat amb la molta de cereals, més que no del seu ús domèstic. Això, malgrat l'existència d'una plataforma (Fig. 11) i una petita cisterna, podria quedar reforçat per la connexió de l'estructura amb el passadís que creua el talaiot a través d'una petita porta (Fig. 1 i 12). La morfologia peculiar del recinte (planta absidal, accés excèntric en un angle i no centrat en cap façana) i l'absència de compartimentacions internes, àmpliament documentades en els espais domèstics coetanis (Hernández-Gasch 2011) i substituïdes en aquest cas per columnes i pilastres per sostenir el sòtil, també incideixen en el seu caràcter no domèstic o comunitari.

Finalment, es va poder excavar part d'una inhumació d'un individu masculí d'edat juvenil (Cardona, inèdit). Es trobava en una fossa que va afectar parcialment el mur nord, en el corredor d'entrada a l'edifici. Les restes humanes estaven contingudes en un reble, probablement alterat per les intervencions precedents que van destruir part de la fossa i de l'esquelet. Precisament el fet de trobar-se, en part, dins del mur ha permès que aquestes restes arribessin fins als nostres dies. La recol·locació, efectuada a la nostra intervenció, d'un bloc que sobresortia del mur i que havia estat col·locat amb tota probabilitat en època moderna en el buit que havia deixat l'excavació de part de la fossa va donar pas a la troballa. La inhumació segurament és tardana, molt posterior a l'abandó i enderroc de l'estructura, ja que de la fossa es trobava, sens dubte, tallada en sediments que reblen el passadís. Una data de s. II a.n.e. podria ser adequada, a tenor de les cronologies que es sospesen per a altres enterraments efectuats en edificis abandonats de Ses Païsses (R1) i a d'altres jaciments, com els enterraments en fossa de Son Fornés (Lull *et alii* 2001).

El Recinte 9 i la segona corona d'estructures al voltant del talaiot

A R9 s'ha iniciat l'excavació del sediment arqueològic conservat intacte, la qual ha permès documentar diversos elements molt notables, entre els quals una segona base de columna, que, encara que estava ja a vista, no havia estat interpretada correctament (Fig. 13). A més s'ha descobert una

llar construïda per una corona de pedres i recoberta de fang refractari, situada entre ambdues columnes. Damunt la foganya es va excavar un nivell cendrós, mentre que al nord de la base de columna ara identificada, es van documentar les restes d'una possible estructura de pedra, annexa a l'estructura de combustió i delimitada per lloses clavades verticalment. Associats a aquests elements, s'han recuperat una olla i un cullerot realitzat en os sobre una escàpula de bòvid modificada (Fig. 13).

Fig. 13. Llar de foc a R9 (sota jaló), vasa identificada (fletxa verda), olla *in situ* (cercle blau) i cullerot (fletxa blava).

A l'oest de l'habitació s'ha detectat una plataforma de pedra, mentre que al nord d'aquesta estructura s'ha pogut certificar la compartimentació de l'espai en comprovar l'existència d'un envà que ja havia assenyalat G. Lilliu. Finalment, la columna restaurada (Fig. 8) estava col·locada en un retall en el nivell geològic. Va ser efectuat en el moment de la construcció i reblert per sediment, el qual malauradament no va lliurar materials.

La definició d'aquest recinte com a espai domèstic s'ajusta a aquestes troballes. El seu últim ús tal vegada pugui situar-se en el s. IV a.n.e. per la presència d'àmfora ebusitana del tipus 8.1.1.1. en el nivell d'enderroc.

Tots els elements estructurals semblen originals del moment de construcció de la casa, que s'ha de datar d'època

balearica, tot i que sense més precisió per manca de dades. En aquest sentit, cal recordar que la intervenció s'ha interromput en exhaurir-se el temps acordat, de manera que la finalització de l'excavació d'aquest espai i la seva correcta interpretació romanen pendents de cara a una ulterior campanya (2013).

Finalment, cal incidir en la datació d'aquesta segona corona d'estructures al voltant del turriforme, que ja ve d'antic (Fig. 1). G. Lilliu va situar R8 en el seu Talaiòtic III, tot diferenciant-ne dos nivells, el més antic del Talaiòtic IIIa (s. V-III a.n.e.) i el més recent, que testimonia una ocupació efímera, del Talaiòtic IIIb (s. III-I a.n.e.) (Lilliu 1962-63: 24-25). De la revisió de materials efectuada per Aramburu-Zabala al Museu de Mallorca se'n desprèn que el nivell superior es podria datar de *circa* s. II a.n.e. per la presència de bicònics ibèrics, campanianes A de la forma L. 31, àmfores ibèriques, itàliques i ebusitanes, bols ebusitans d'imitació de vernís negre i un morter púnic (Aramburu-Zabala i Hernández-Gasch 2005: I, 27-28).

El nivell inferior, en canvi, només ha proporcionat fragments de ceràmica a mà, la major part dels quals amb desgreixant vegetal. L'absència d'importacions sembla situar aquests materials en una data que, com a molt recent, és del s. V a.n.e., atesa la presència d'àmfora T.8.1.1.1. en el jaciment, que, tot i no constituir la importació més antiga, sí que és el primer envàs que ha deixat un nombre alt de restes i que va arribar, per tant, en quantitat notable.

Pel que fa a R9, l'arqueòleg sard va atribuir-lo també al Talaiòtic III de la seva fasificació de la prehistòria Balear (Lilliu, Biancafiore 1959), nascuda precisament de les seves excavacions a Ses Païsses. Els materials dipositats en el Museu de Mallorca estan agrupats en caixes que duen indicacions de nivell superior i inferior. Malauradament les importacions que semblen datar-se de les dues darreres centúries abans de la nostra era no duen cap indicació. El material del nivell inferior és molt escàs i la ceràmica a mà presenta desgreixant vegetal (Aramburu-Zabala i Hernández-Gasch 2005: I, 28).

Aquesta adscripció, en termes generals, a la segona edat del ferro i també la interpretació com a habitatges independents d'aquestes dues estances, que no deuen ser les úniques en aquest sector, ja que per l'oest se n'insinua una

tercera, són les que hom ha mantingut en treballs recents sobre els espais domèstics a les Illes Balears (Salvà, Hernández-Gasch 2009: 314; Hernández-Gasch 2011: 51). D'una banda, la seva cronologia ve ara també recolzada per l'aparició de la porta tapiada rere el mur mitger que s'adossa al mur de tancament compartit per R8 i R9 (Fig. 14). Aquesta troballa no fa sinó confirmar la posterioritat de R8 i R9 respecte del nucli original al voltant del talaiot, al mateix temps que dona sentit a uns espais difícils d'interpretar encara avui amb el que coneixem de les excavacions de Lilliu (R2 i R3) i d'Aramburu-Zabala (R51) (Aramburu-Zabala 2010). Així, el mur de façana de les estructures talaiòtiques (que és el mateix mur de tanca de R8 i R9) tendria en aquest punt un accés a un dels espais construïts adossats al talaiot. De l'altra, l'aspecte funcional ha quedat més que demostrat per l'excavació inconclusa a R9. L'aparició d'una plataforma o banqueteta i d'una llar de foc a la que s'associa una olla *in situ* i un cullerot (Fig. 13), sumada a la llar i escudeller que ja coneixíem a R8 (Fig. 9), dissipa els dubtes sobre si es tractava d'unitats domèstiques individualitzades o si ens trobàvem davant d'espais d'una unitat domèstica major a favor de la primera hipòtesi.

Fig. 14. Mur talaiòtic en el que s'obre una porta, posteriorment cegada pel mur de transversal que separa R9 de R8 (d'esquerra a dreta).

El Recinte II

Els treballs d'excavació a R11 han permès aportar un cúmul d'informacions crucials respecte d'un dels pocs recintes sobre els quals G. Lilliu no va publicar cap dada, llevat del seu croquis i de la seva adscripció cronocultural al

Talaiòtic II (Lilliu 1965: 116). Les feines de documentació prèvia, que han suposat la recollida de material de caràcter fotogràfic, de banda de servir a la restauració, com s'ha detallat amb anterioritat, han permès plantejar noves hipòtesis que l'excavació ha enriquit.

Així, el descobriment de dues columnes, que faltaven segons les fotografies antigues, ha posat de manifest l'existència de dues fases arquitectòniques. Encara que probablement G. Lilliu ja les va detectar, la falta de publicació de la seva intervenció ha ocultat fins avui aquesta realitat. Ambdues columnes donen sentit a dues més que s'han conservat fossilitzades en els murs de subdivisió interna del recinte (Fig. 7). Aquests murs, incompatibles funcionalment amb l'existència de pilastres o columnes, s'adossen en tots els casos i són, per tant, posteriors als murs perimetrals de l'edifici i a les pròpies columnes. Les quatre columnes estan alineades i cal relacionar-les amb un espai en origen sense compartimentar, el sostre del qual estava sostingut per aquests elements.

Un altre descobriment important a nivell estructural són els esglaons d'una possible escala construïda amb lloses inserides en el mur occidental per la part interior (Fig. 15), els quals, malgrat haver estat excavats per Lilliu i haver quedat a vista, tampoc havien estat mai reconeguts. La tècnica era ja coneguda des de l'any 1999 a Ses Païsses i va ser emprada en, com a mínim, tres punts del parament intern de la murada del poblat per al seu accés al pas de ronda (Hernández-Gasch, Aramburu-Zabala 2005). Aquesta escala dona sentit a l'engruiximent creixent d'aquest mur i al fet que, prop de la cantonada occidental, s'observi un doble parament que desapareix en l'extrem sud-oest. La part recrescuda correspondria a la part inferior massissa de l'escala. En qualsevol cas, això indica que R11 segurament tenia un pis superior o un terrat accessible per l'interior de l'edifici. També s'ha observat que l'edifici s'adossa a l'angle d'una possible construcció més antiga, molt destruïda i no identificada fins avui. El seu reble s'ha excavat en una petita part amb motiu de la consolidació de l'estructura, però sense resultats cronològics rellevants.

L'excavació de sediments aportats en els últims 50 anys ha possibilitat treure de nou a la llum els enllosats que cobrien bona part de l'espai intern del recinte i comprovar que va estar

enllosat des d'un primer moment, excepte potser per la zona que posteriorment va quedar circumscrita a l'habitació R11-1, on aflora la roca de base retallada.

A R11, a diferència del que s'ha constatat als edificis anteriors, no es conservaven nivells extensos i consistents del seu enderroc o dels seus nivells d'ús, com sigui que G. Lilliu va deixar al descobert arreu els enllosats. Tanmateix, s'han pogut distingir, en una excavació acurada, punts concrets que semblen que es poden atribuir a relictes d'aquests nivells d'ús o fins i tot del nivell d'abandonament no afectats per les excavacions antigues i situats generalment per damunt d'enllosats o de la roca de base retallada que serví de paviment. Aquestes restes s'aprecien a R11-1, a R11-2, i a R11-3, que són les denominacions de les tres habitacions delimitades, i en el repartidor que articula les tres estances al seu voltant.

Fig. 15. Llosetes inserides en el recreixement del mur oest de R11, restes de la possible escala a un pis superior.

R11-3 ha proporcionat una estratigrafia més extensa respecte d'aquests nivells d'ús i de l'abandonament de l'edifici, com sigui que un gran bloc caigut o mogut abans d'ultimar les feines d'excavació de l'arqueòleg sard va protegir-ne sota alguns estrats i que un petit dipòsit d'aigua a l'angle meridional de l'estança els va passar desapercebut, el qual ara s'ha pogut excavar. En canvi, les restes de sediment excavades entre les encletxes de la roca de base i entre les

llosetes de l'enllosat, tant de R11-2 com de R11-3, generen més incertesa pel fet de no poder distingir si es tracta de restes d'algun dels dilatats usos del recinte o bé si es tracta de restes dipositades en el moment de la construcció dels enllosats, ja a la primera fase arquitectònica.

Fig. 16. Sondeig a R11-3 per sota de l'enllosat de l'estança.

L'excavació del dipòsit d'aigua (Fig. 10) es pot atribuir a la segona fase constructiva de l'edifici, ja que se situa en un angle inexistent abans de la construcció del mur intern que va conformar R11-3. Tenim indicis d'una unitat estratigràfica sedimentària que sortosament conté materials mobles, la qual es podria considerar amb reserves com a formada en el moment de la reforma. Es tracta d'un nivell de reble molt circumscrit que es troba a la zona que ocuparia el llindar entre dos espais creats per la reforma, R11-2 i repartidor. Aquesta interpretació assumeix que no existí mai un llindar de pedres que, en canvi, és present a R11-3, i que les feines que comportaren la construcció dels murs interns van ocasionar la pèrdua de llosetes del paviment que mai van ser reposades. Les característiques físiques d'aquest estrat, amb argila, sorra, grava i pedra de mida petita, constitueix una mena de morter que hagués pogut complir aquesta funció. El material d'aquest estrat són dues vores d'àmfora ebusitana T. 8.1.1.1. Un segon estrat que ofereix més garanties respecte de la seva formació just amb anterioritat de la reforma es troba sota del mur de

compartimentació entre R11-1 i R11-2. En aquest punt es va poder extreure el perfil sencer d'una copa de perfil troncoconic amb refeu i nansa; la forma i la pasta són clarament baleàriques (Palomar 2005) i s'ajustaria bé al s. IV a.n.e.

Les restes que pertanyen a la primera fase constructiva són també limitades en extensió. Així, existeix un nivell que es lliura al mur oriental, el reble del qual s'ha sondejat també sense resultats cronològics, que va just per sota del presumible llindar que dona a l'exterior de l'estructura des de R11-3. Aquest nivell cobreix parcialment un altre, que es troba també en part a la mateixa cota. Tots dos semblen, doncs, formats en el moment de l'edificació de R11. Per dessota, el sediment conservat entre les encletxes de la roca de base podria pertànyer a aquest moment o a fases d'ocupació prèvies. El mateix es podria interpretar respecte d'un estrat definit en un petit sondeig per sota les lloses enfonsades del corredor i d'un altre que es troba sota l'enllosat a la zona del repartidor.

El sondeig realitzat a l'estança R11-2 (Fig. 16) ha aportat dades de gran interès sobre els nivells anteriors a la construcció de R11. S'ha plantejat en l'espai que ocupava una de les columnes i part de l'enllosat de l'habitació, ja que aquests elements havien estat espoliats en un moment indeterminat del lapse de temps transcorregut entre l'excavació i l'inici de l'explotació turística del jaciment. Els estrats excavats semblen identificar-se amb un farciment de material constructiu petri de rebuig per tal de guanyar una cota de circulació uniforme en emplenar els desnivells de la roca de base, que en aquest punt semblen ser notables. Cal apuntar que entre aquest farciment i l'enllosat no es troba cap altre nivell arqueològic, per la qual cosa sembla plausible relacionar-ho amb la construcció de l'enllosat original del recinte.

Entre els artefactes arqueològics recuperats en el sondeig es troba una punta de fletxa de bronze i ceràmica a mà, que, si la nostra interpretació estratigràfica és correcte, permet determinar una data *post quem* per a la construcció de l'edifici. Amb caràcter preliminar, es pot avançar que entre els espècimens ceràmics es troben formes i pastes talaiòtiques junt a d'altres ja baleàriques, que junt a la manca d'importacions ceràmiques podrien datar aquests estrats d'inicis del període baleàric (*circa* s. VI a.n.e.).

La manca de subdivisions internes en el primer ús de l'edifici i els elements excepcionals que s'observen (escales a un segon nivell –Fig. 15–, enllosat en tot l'espai intern –Fig. 7)– orienten la interpretació funcional cap a un ús comunitari i, en qualsevol cas, no domèstic del recinte. En aquest sentit és significativa l'absència de llar.

La reforma d'aquest edifici potser es pugui situar pels indicis materials esmentats anteriorment en el s. IV a.n.e. Va implicar la construcció de les subdivisions internes i l'excavació d'un petit dipòsit d'aigua (Fig. 10), elements que potser s'hagin de relacionar amb una apropiació privada de l'espai o, en tot cas, amb un canvi d'ús de l'edifici.

BIBLIOGRAFIA

ARAMBURU-ZABALA, J. 2010: *Ses Païsses (Artà, Mallorca). Excavaciones en el recinto 51*, <http://www.arqueobalea.es/articulos/R51.pdf> [Data de consulta: 01-01-13].

ARAMBURU-ZABALA, J., HERNÁNDEZ-GASCH, J. (coord.) 2005: *Memoria de las excavaciones arqueológicas en el poblado talayótico de Ses Païsses (Artà –Mallorca). Campañas 1999-2000. Estudio de los materiales de las campañas de la misión hispano-italiana 1959-1963*, http://www.arqueobalea.es/articulos/Excavaciones_SP99-00.pdf [Data de consulta: 01-01-13].

CARDONA, F. Inèdit: *Estudio antropológico de los restos humanos excavados durante la intervención arqueológica en Ses Païsses (Artà, Mallorca)*, en abril de 2012.

HERNÁNDEZ-GASCH, J.; ARAMBURU-ZABALA 2005: “Murallas de la edad del hierro en la cultura talayótica. El recinto fortificado del poblado de Ses Païses (Artà, Mallorca)”, *Trabajos de Prehistoria*, 62-2, Madrid, 125-149.

HERNÁNDEZ-GASCH, J. 2011: “Privatització i diversificació de l'espai domèstic en la societat Balear de l'edat del ferro”, *III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*, Llibres del Patrimoni Històric i Cultural, 4, Palma, 43-62.

LILLIU, G. 1965: “Informe sobre la IV campaña de excavaciones arqueológicas en ses Païses (Artà, Mallorca) de la Misión Italiana”. *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 1-3, Madrid, 116-130.

LILLIU, G.; BIANCOFIORE, F. 1960: “Primi scavi del villaggio talaiotico di Ses Paisses (Artá, Maiorca) (Missione archeologica italiana, aprile-maggio 1959)”, *Annali delle Facoltà di Lettere e Filosofia e di Magisterio dell'Università di Cagliari*, XXVII, Cagliari, 33-74.

LILLIU, G.; SCHUBART, H. 1968: *Civiltà mediterranee. Corsica, Sardegna, Baleari, Gli Iberi*, Milano.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. 2001: *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*, Montuïri.

SALVÀ, B.; HERNÁNDEZ-GASCH, J. 2009: “Els espais domèstics a les Illes Balears durant les edats del bronze i del ferro. De la societat Naviforme a la Talaiòtica”, BELARTE, M.C. (ed.): *L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni aC)*, Actes de la IV Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell-Tarragona, 6 al 9 de març de 2007), *Arqueomediterrània*, 11, Universitat de Barcelona, Barcelona, 299-330.